

Hak, Özgürlük ve Sorumluluk Parametrelerinde Demokrasi Değerleri

Feyyat GÖKÇE¹
Uludağ Üniversitesi

Öz

Bu araştırma öğretmen adaylarının haklar, özgürlükler ve sorumluluklar parametrelerinde yer alan demokrasi değerlerine yönelik gözlem ve beklentilerini ortaya koymak amacıyla gerçekleştirilmiştir. Bu amaç için Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesindeki 577 öğretmen adayının görüşlerine başvurulmuştur. Araştırmanın analiz sonuçlarına göre; öğretmen adayları; “Haklar” parametresine ait değerlerin %35, “Özgürlükler” parametresine ait değerlerin %38 ve “Sorumluluklar” parametresine ait değerlerin ise %32 düzeyinde karşılandığını buna karşılık değerlere ilişkin beklentilerinin %90’ın üzerinde olduğunu belirtmişlerdir. Araştırma ile öğrencilerin demokrasi değerlerine yönelik gözlemleri ile demokrasiden beklentileri arasında negatif yönde bir korelasyon bulunmuştur. Bu durum demokrasi beklentilerinin hakların, özgürlüklerin kullanılma ve sorumlulukların yerine getirilme düzeyine göre azalacağı ya da artacağı şeklinde yorumlanabilir.

Anahtar Kelimeler: Demokrasi, demokrasi eğitimi, değerler, değerler eğitimi

Giriş

Siyasi alanda en çok istismar edilen kavramlardan biri olarak “demokrasi” kimi zaman farklı uygulamalarla ortaya konulsa da vazgeçilmezliğini koruyabilen hatta sürekli olarak arttıran bir kavram olarak insanların ilgisini çekmeye devam etmektedir (Erdoğan, 1997a). Sosyal ve siyasi sorunların diğer siyasi sistemlerden daha etkili olarak çözülebileceğine ilişkin herhangi bir bilimsel veri olmamasına karşın demokrasi, yine de haklar ve özgürlüklere daha geniş kullanım alanı sağlaması neyle günümüz dünyasının vazgeçilmez yönetsel araç ve yaşam biçimi olarak değerlendirilebilir (Kışlalı, 1994).

Demokrasi, Yunanca “demos” ve “kratos” kelimelerinden oluşan ve halk yönetimi anlamına gelen bir kavramdır (Öztekin, 2000). Demokrasinin gelişim sürecine bakıldığında ilk ilkel demokrasilerin Sumer ve Babil’de uygulamalarının bulunduğu söylenebilir. Atina demokrasisi sınırlılıkları ile ilk çağların demokrasi uygulamalarına en önemli örnektir. Demokrasinin gelişim sürecinde Manga Carta demokrasi mücadelesinin önemli köşe taşlarından biri olarak belirtilebilir. Orta çağ boyunca kilisenin, sonrasındaki imparatorluklar döneminde ise demokrasi ile gelişmelerin oldukça sınırlı kaldığı söylenebilir. Fransız İhtilali ve Amerika Birleşik Devletlerinin kuruluş ve kurumsallaşma aşamasındaki çabaların demokrasi düşüncesinin toplumun tüm katmanlarınca benimsenmesine yol açan durumlar olduğu söylenebilir (Toper, 2007). Çağdaş dünyada ise demokrasi bir siyasi yönetim olmasının ötesinde hak, özgürlük ve sorumluluklara ait değerleri içinde barındıran bir yaşam biçimi olarak değerlendirilmektedir (Gülmez, 1994; Touraine, 1997; Duman vd., 2003).

Değerler ve Demokrasi Değerleri

Çağdaş bir toplumda insan değerleri aracılığı ile anlam kazanır (Beatham & Boyle, 1998). Bu yüzden insanlar yaşamlarını sahip oldukları değerlere göre yönlendirirler. Bununla birlikte çok az insan, belirgin, tutarlı, nesnel ve açık değerlere sahiptir (Raths vd., 1966). İnsanı insan yapan değerler dizgesi felsefenin konusu olmakla birlikte, yaşamı düzenleyen kavramlar, olgular olarak karşımıza çıkarlar ve saygı, dürüstlük, adalet, eşitlik, özgürlük gibi hayatın her boyutunda bireysel ya da toplumsal yaşamda yer alırlar (Kuçuradi, 1998). Değer esasen felsefenin temel alanlarından biridir (Gökberk, 1993). Aşağı yukarı ilk defa Znaniecki tarafından kullanılan “değer”, Latince “önemli olmak” ya da “güç sahibi olma” anlamlarına kaynaklık eden “valere” kökünden gelmektedir (Yılmaz, 2008). Türkçede ise değer bir nesne, olay ya da olguya verilen önemin ölçüsü olarak belirtilmektedir

¹ Doç. Dr. Feyyat GÖKÇE, Uludağ Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Yönetimi Teftişi Planlaması ve Ekonomisi Anabilim Dalı, fgokce@uludag.edu.tr

(Püsküllüoğlu, 2008). Dewey (1967) değerleri yaşamın zorunluluğu olan somut olgular olarak ele alır. Değer konusunda önemli bir yere sahip olan Schwartz'a (1994) göre değer bireysel ve toplumsal yaşama yol gösteren, bireylerin kendilerini önemli olarak algılamalarını sağlayan ve bu nedenle de olay ve olguların bir eylem kabul alanı içine yerleştirmelerini sağlayan ilkedir.

Bireylerin seçimlerine yol gösteren ve bireylerin yaptıkları seçimi değerlendirme ve açıklamalarına rehberlik eden kavramlar olarak (Schwartz, 1992) değerler; insan haklarına saygı, eşitlik, özgürlük, katılma, uzlaşma, serbest tartışma, açıklık, hoşgörü, çoğulculuk, farklılaşma, hukuk devleti, sosyal devlet, şiddetten kaçınma, eleştirel düşünme ve ifade etme özgürlüğü olarak belirtilebilir ve bunlar demokrasinin değerleri olarak kabul edilebilir (Kışlalı, 1994; Erdoğan, 1997b; Tanilli, 1995).

Demokrasi değerleri çeşitli biçimlerde gruplandırılabilir. Schwartz (1992) 60'tan fazla ülkeden elde ettiği verilere dayanarak geniş bir değerler sınıflaması yapar. Schwartz bu değerleri; özyönelim, uyarılma, başarı, güvenlik, evrenselcilik, uyum, hazcılık, güç, gelenek, yardımseverlik olarak gruplandırır (Yılmaz, 2008). Schwartz'ın yapmış olduğu bu gruplama demokrasinin; haklar, özgürlükler ve sorumluluklar parametrelerinde; kendine saygı, bağımsız olma, aile güvenliği, iyiliğe karşılık verme, sosyal adalet, açık fikirli olma, eşitlik, çevreyi koruma, kendini denetleme, geleneklere saygı gösterme, özel haklara saygılı olma, bağışlayıcı olma, yardımseverlik, sorumluluk alma olarak ele alınabilir (Dewey, 1987; Büyükkaragöz, 1990; Keane, 1994; Ateş, 1994; Kışlalı, 1994; Tourine, 1997; Erdoğan, 1997b; Tanilli, 1995).

Yukarıda çeşitli yazarlarca belirtilen değerler demokrasinin hak, özgürlük ve eşitlik kavramları içinde değerlendirilebilir. Öte yandan 1789 İnsan ve Yurttaş Bildirisi (Göze, 1986), İnsan Hakları Evrensel Beyanname ve İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi'nde bu değerlerin demokrasinin temel değerleri olduğu açıkça görülebilir (Aktan vd., 2000). Bu çalışmada demokrasinin değerleri hak, özgürlük ve sorumluluk parametrelerinde ele alınmış ve irdelenmiştir (Tablo 1).

Tablo 1.

Hak, Özgürlük ve Sorumluluk Parametrelerinde Demokrasi Değerleri

<i>Demokrasi Parametrelerinde Değerler</i>		
<i>Haklar</i>	<i>Özgürlükler</i>	<i>Sorumluluklar</i>
Yaşama hakkı	İnanç ve vicdan özgürlüğü	Özdenetim
Sağlık hakkı	Düşünce ve ifade özgürlüğü	Kurallara uyma
Güvenlik hakkı	Haberleşme ve iletişim kurma	Adaletli olma
Korunma hakkı	özgürlüğü	Çevreye duyarlılık
Eğitim ve öğretim hakkı	Bilim ve sanat özgürlüğü	Siyasal katılım
Seçme ve seçilme hakkı	Kamu hizmetlerinden eşit	Çoğulculuk
Çalışma hakkı	yararlanma özgürlüğü	Toplumsal dayanışma
Kamu hizmetlerinden yararlanma hakkı	Seyahat özgürlüğü	Uzlaşmacı olma
Özel yaşamın gizliliği	İstediğin yere yerleşme	Farklılıklara hoşgörü
Kişi ve konut dokunulmazlığı	özgürlüğü	Dezavantajlı grupları
Mülkiyet hakkı	Örgütlenme özgürlüğü	Kabul etme
Karara katılım hakkı	Başka ülkeden biri ile evlenebilme özgürlüğü	İnsan sevgisi
Fırsat eşitliği hakkı	Çocukların çalışmama özgürlüğü	Barışı koruma
Eleştirme hakkı		İstismara duyarlılık
Çevre hakkı		Şiddetin reddi
Şikâyet hakkı		Evrensellik
		Sosyal değişimlere açık olma
		Etik kurallara uyma
		Başkalarının haklarına saygı duyma
		Dinleme becerisi kazanma

Türkiye’de Demokrasi’nin Gelişim Süreci

Bir ülkede demokrasinin varlığına tüm toplumsal kurumların demokratik biçimde örgütlenip örgütlenmediğine, insanların toplumsal ve siyasal kararlara herhangi bir otoritenin iznine bağlı kalmaksızın katılıp katılmadıklarına ve ilişkilerinde demokratik davranış gösterip göstermediklerine bakılarak karar verilebilir (Morris & Shapiro, 1993). Yaklaşık yüz elli yıldır demokrasi adına önemli gelişmeler kaydedilmesine karşın, Türkiye’de insanların temel hak ve özgürlüklerini yeterince kullanabildikleri, hakları için özgürce örgütlenbildikleri dolayısıyla demokrasinin değerlerine dayalı bir yaşam biçimine sahip oldukları konusundaki farklı değerlendirmeler sürmektedir.

Osmanlı’dan bu yana demokratikleşme ve insan hakları konusunda birçok gelişme içinde 29 Eylül 1808’deki Sened-i İttifak Türkiye’de demokratikleşmenin Manga Carta’sı olarak belirtilebilir (Erdoğan, 1997a). Sened-i İttifak Türkiye demokrasi tarihi içinde padişahın yetkilerinin kısıtlandığı ve herkesin eşitliğinin öngörüldüğü ilk demokrasi belgesi olarak değerlendirilebilir (Tanör, 1997). Cumhuriyet öncesi dönemde 3 Kasım 1839 da Mustafa Reşit Paşa tarafından okunan ve demokratik düşüncenin Osmanlı toplumunda yer bulmasını sağlayan Tanzimat Fermanı (Kalaycıoğlu & Sarıbay, 1986), 1856’da kabul edilen Islahat Fermanı ile 1876’da çıkarılan Kanun-i Esasi de demokratik hak ve özgürlüklerin teminat altına alınmasını sağlayan demokrasi belgelerine örnek gösterilebilir (Akşin, 2000).

Cumhuriyet öncesi, 19 Mayıs 1919’da başlayan Kurtuluş Savaşı sürecinde de demokrasiye yönelik çabaların devam ettiği görülmektedir (Karpat, 1996). 1921 Anayasası ile egemenliğin halka ait olduğu anlayışının benimsenmiş olması Kurtuluş Savaşı sürecindeki en önemli demokrasi girişimi olarak belirtilebilir (Erdoğan, 1992). Cumhuriyetin ilk döneminde kabul edilen 1924 Anayasası Cumhuriyet Türkiye’inde demokrasinin gelişmesine katkı getiren ilk belge olarak kabul edilebilir (R.G., 1945). Türkiye’nin çok partili siyasal yaşamla tanıştığı 1946 seçimleri T.C. devletinde demokrasi sürecini başlatan en önemli olay olarak değerlendirilebilir. 1950’li yıllar Türkiye demokrasisinde çoğunlukçu anlayıştan çoğulcu anlayışa doğru yeni bir sürecin başladığı yıllar olarak karşımıza çıkmaktadır (Erdoğan, 1992). Birçoğuna göre 1960 müdahalesi demokrasi için demokrasinin kesintiye uğradığı bir siyasal karışmadır. Demokrasi için siyasal kayıplara rağmen 1961’de kabul edilen yeni anayasa o dönem içinde demokrasi adına insanlara geniş özgürlükler sağlayan önemli bir belge olarak kabul edilebilir (Lewis, 2000). 1970’li yılların sonlarında siyasi, ekonomik ve toplumsal sorunlar “demokrasi ile çözülemiyor” gerekçesiyle 1980’de gerçekleştirilen askeri müdahale Türkiye’de demokrasinin gelişmesini engelleyen, demokrasi karşıtı bir hareket olarak değerlendirilebilir (Serdaroğlu, 2001). Çünkü 12 Eylül 1980 askeri müdahalesiyle Türkiye’de demokrasi bir kez daha kesintiye uğratılarak uzun süre demokratik hak ve özgürlükler askıya alınmıştır (Tanilli, 1995).

Günümüz Türkiye’sinin demokrasi konusunda önemli ilerlemeler kaydetmesine karşın, demokrasinin bir toplumsal yaşam biçimi haline gelmesinde daha cesur atılımlara ihtiyacının olduğu söylenebilir. Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD) ve Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) raporlarında Türkiye’nin sonlarda yer alması, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nde en çok davası bulunan ülkenin Türkiye olması, seçme-seçilme hakkı, demokratik hak ve özgürlüklerin kullanımı ile ilgili sınırlılıkların sürüyor olması Türkiye’de bir demokrasi sorunu olduğu yönündeki inançları güçlendirmektedir (Emekli, 2008). Parlamentoda kadınların ancak %14,2’lik bir oranla temsil ediliyor olması (TBMM, 2011a; TBMMb), işgücü içinde kadınların oranının düşüklüğü (%26,9), insan hakları ihlallerinin 5 üzerinden 3 düzeyinde, basın özgürlüğünün %38,3’te, insanların güvenlik algısının ise %42’de kalması ve bunlara ek olarak çocuk işçiliğinin sürüyor olması (%5) demokrasi sorunlarına örnek olarak gösterilebilir (UNDP, 2010).

Öte yandan Avrupa Birliği ilerleme raporlarına göre Türkiye’de demokrasi konusunda ilerleme kaydedilmesine karşılık, demokrasi ve insan hakları konusundaki sorunların varlığını sürdürdüğü belirtilmektedir. 2010’da yayınlanan rapora (Avrupa Komisyonu, 2010) göre Türkiye’de: (a) İnsan haklarına yönelik BM İşkenceyi Önleme Sözleşmesi’nin İhtiyari Protokolü (OPCAT) hâlâ TBMM’de beklemektedir. (b) Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin (AİHM) Türkiye’nin AİHS’yi ihlal ettiğine dair kararlarının sayısı artmaya devam etmektedir. (c) Kadın hakları ve toplumsal cinsiyet

eşitliği konusunda bazı ilerlemeler kaydedilmesine karşılık kadına yönelik şiddet Türkiye için sorun olmaya devam etmektedir. (d) Çocuk işçiliğinin önlenmesinde sınırlı ilerleme kaydedilmesine rağmen hâlâ etkili bir izleme sistemi kurulamamıştır. (e) Engelli kişiler hakları konusunda Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi ve İhtiyari Protokolünün uygulanmasını izlemeye yönelik ulusal mekanizma henüz oluşturulmamıştır. (f) Ayrımcılığın önlenmesi ilkesi Anayasa'da güvence altına alınmasına rağmen mevcut yasal çerçeve AB müktesebatıyla yeterince uyumlu değildir.

Uluslararası doküman ve AB İlerleme Raporlarında da belirtildiği gibi Türkiye'de demokrasi ve demokrasinin değerlerinin yaşanmasına ilişkin sorunların varlığını sürdürdüğü söylenebilir. Bu araştırma Türkiye'de demokrasi ve demokrasinin değerlerinin bireylere kazandırılmasında görev ve sorumlulukları bulunan öğretmenlerin yetiştirildiği kurumlarda öğretmen adaylarının demokrasiden beklentileri ile bu beklentilerinin karşılama düzeyini ortaya koyması açısından önemli olarak kabul edilebilir. Çünkü bir ülkede demokrasi ancak eğitim yoluyla gerçekleştirilebilir. Buradan hareketle öğretmenlerin bir toplumda demokrasi değerlerinin bireylere kazandırılmasında önemli bir yere sahip oldukları söylenebilir.

Bu araştırma, eğitim fakültesine devam eden öğretmen adaylarının demokrasinin; haklar, özgürlükler ve sorumluluklar parametrelerinde yer alan değerlere yönelik uygulamalar ve beklentiler konusundaki görüşlerini ortaya koymak amacıyla gerçekleştirilmiştir. Bu amaç için:

- a. Öğretmen adaylarının haklar, özgürlükler ve sorumluluklar ile ilgili uygulamalar konusundaki görüşleri nelerdir?
- b. Öğretmen adaylarının haklar, özgürlükler ve sorumluluklar ile ilgili beklentileri nelerdir? Sorularına cevap aranmıştır.

Yöntem

Araştırma, betimsel bir araştırmadır. Araştırmanın çalışma grubunu 2010-2011 öğretim yılında Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesine devam etmekte olan 13 bölümden 1035 dördüncü sınıf öğretmen adayı oluşturmaktadır. Araştırmada son sınıfların seçilmiş olmasında, öğretmen adaylarının eğitim fakültesindeki tüm dersleri almış dolayısıyla da öğretmenlik mesleği için hazır bulunuşluk düzeylerinin yeterli olduğu varsayımı göz önünde bulundurulmuştur. Araştırmada, Eğitim Fakültesine devam etmekte olan 13 bölümden 577 öğrencinin görüşlerine başvurulmuştur. Araştırmanın örnekleme seçkisiz tabakalı oranlı örneklem alma tekniği ile oluşturulmuştur. Araştırmada demokrasinin haklar, özgürlükler ve sorumluluklar parametrelerinde yer alan değerlere ait maddeleri içeren bir ölçek kullanılmıştır. Ölçek, demokrasi değerleri konusunda öğrencilerin gözlemleri ile beklentilerini içeren iki ayrı bölümden oluşmaktadır. Ölçekteki görüşler 7'li olarak derecelendirilmiştir. Ölçekte I. Bölümde 48, II. Bölümde 48 olmak üzere toplam 96 madde bulunmaktadır. Ölçeğin hazırlanmasında hukuk fakültesi, fen-edebiyat fakültesi sosyoloji ve felsefe bölümü öğretim üyelerinin görüşlerine başvurulmuştur.

Ölçek, geçerlik ve güvenilirlik çalışması için Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesinde farklı bölümlere devam etmekte olan 143 öğrenciye uygulanmıştır. Ölçek esasen 48 sorudan oluşmaktadır. 48 soru uygulama ve beklentilere göre yapılandırılmıştır. Ölçekteki madde sayısının üç katı kadar öğrencinin pilot uygulama için yeterli olacağı uzman görüşleriyle onayladığı için 143 öğrenci geçerlik-güvenirlik çalışması için kabul edilebilir bulunmuştur. Ölçeğin yapı geçerliğini belirlemede faktör analizinden yararlanılmıştır. Ön uygulama verilerinin faktör analizine uygunluğu Barlett Küresellik Testi (Barlett test of sphericity) ve Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) örnekleme yeterlik testiyle sınanmıştır. Barlett Küresellik Testi sonucuna göre, I. ve II. Bölüm verilerinin çok değişkenli normal dağılım gösterdiği görülmüştür (I. Bölüm; $\chi^2=6210,553$, $p=0.000$; II. Bölüm; $\chi^2=9100,593$, $p=0.000$). Ölçeğin I. Bölüm KMO değeri 0.905, II. Bölüm KMO değeri ise 0.849 olarak hesaplanmıştır. Bu değer, KMO için önerilen 0.60'ın üstünde olduğundan veriler faktör analizine uygun olarak kabul edilmiştir (Tabachnick&Fidell 2001). Hesaplamalar sonucunda her iki bölümün de tek faktörlü bir yapı gösterdiği görülmüştür. Öğrencilerin gösterdikleri davranışları içeren I. Bölüm analiz sonuçlarına

göre, faktörün varyansı açıklama yüzdesi yaklaşık % 46 (45,7), II. Bölüm analiz sonuçlarına göre ise faktörün varyansı açıklama yüzdesi % 50 olarak hesaplanmıştır.

Ölçeğin iç tutarlılığını belirlemeye yönelik olarak yapılan güvenilirlik çalışmasında madde-toplam korelasyonları ve Cronbach- α katsayıları hesaplanmıştır. Kesin faktör sayısının belirlenmesi için Varimax döndürme yapılmıştır. I. Bölümdeki maddelerin faktörlerdeki yük değerlerinin 0.336-0.834 arasında, II. Bölümdeki maddelerin faktörlerdeki yük değerlerinin 0.361-0.937 arasında olduğu belirlenmiştir. Buna göre hiçbir maddenin ölçekten çıkarılmasına gerek duyulmamıştır (Tabachnick & Fidell 2001). I. Bölüme ait Cronbach- α katsayısı 0.97, II. Bölüme ait Cronbach- α katsayısı ise 0.96 olarak hesaplanmıştır. Bu sonuçlara göre maddelerin ayırıcılık gücünün "oldukça iyi" ve ölçeğin iç tutarlılık anlamında yüksek güvenilirliğe sahip olduğu söylenebilir.

Ölçekteki her parametre için; "Gözlem İndeksi" (Gİ) ve "Beklenti İndeksi" (Bİ)ne ait değerler hesaplanmıştır. Hesaplanan Gİ ve Bİ değerlerinden "Gerçek Gözlem İndeksi" (GGİ) değerlerine ulaşılmıştır (Shoura & Singh, 1998). Gİ ve Bİ değerleri, parametrelerin toplam puanlarının aritmetik ortalamasıdır.

$$GI = \frac{\sum_{q=1}^n S_q}{n} \quad GGİ = \frac{GI}{BI} k_1$$

GGİ değerleri ise; "GGİ=(Gİ/Bİ)X k" formülü ile hesaplanmıştır. Araştırmada "Uygunluk faktörü" (k) sabit değeri 0.70 olarak alınmıştır.

Gİ= Gözlem İndeksi

Bİ= Beklenti İndeksi

GGİ= Gerçek Gözlem/Durum İndeksi

n= Madde sayısı

Sq= Bir kişinin bir kategorideki aldığı puan

k= Uygunluk katsayısı

Ayrıca 577 anketle elde edilen görüşler, SPSS paket programı kullanılarak analiz edilmiş, görüşlerin aritmetik ortalamaları ile indeksler arasındaki korelasyonlar hesaplanmıştır.

Bulgular ve Yorum

Araştırmada 362 kız ile 215 erkek öğrencinin görüşlerine başvurulmuştur. Öğrencilerin %69'unun yaşı 19-22 arasındadır. Katılımcıların %88,6'sı seçimlerde oy kullandıklarını belirtmişlerdir. Öğrencilerden %70,7'si öğrenim hayatları boyunca demokrasi ile ilgili bir ya da birden çok ders aldıklarını belirtmişlerdir. Bununla birlikte öğrencilerin ancak %26'sının demokrasi ile ilgili bir seminare katıldığı ve yarısının demokrasi ile ilgili bir yayın okuduğu belirlenmiştir. Öğrencilerden %8'i ailelerinin gelir durumunu "Zayıf", %59'u "Orta", %31'i "İyi", %1,7'si ise "Çok iyi" olarak belirtmişlerdir. Öğrencilerin %13,9'unun köyde, %9'unun beldede, %30,2'sinin ilçede, %21,6'sının şehirde ve %25,3'inin de büyük şehirde doğdukları belirlenmiştir.

Araştırma sonuçlarına göre öğrenciler, demokrasinin Haklar parametresinde kamu hizmetlerinden yararlanma hakkı (X=2,51; Sd=1,63) ile eleştirme hakkının(X=2,57; Sd=1,69) en alt düzeyde, bunlara karşılık yaşlı, şehit, gazi, dul ve yetim gibi korunmaya muhtaç insanlara devletin gerekli yardımları yapması ve onları koruması", "İstedığı kişiyi seçme ve seçilebilme hakkının özgürce kullanılabilmesi", "Hiç kimsenin özel hayatına dokunulmaması ve aile hayatının gizliliğine saygı gösterilmesi", "Herkesin mülkiyet ve miras hakkını özgürce kullanabilmesi", "Herkesin devlet ile ilgili kararların alınmasında, sorumlu bireyler olarak halk oylamasına katılması"nın en azından %50'nin üzerinde gerçekleştiğini belirtmişlerdir.

Özgürlükler parametresinde düşünce ve ifade özgürlüğü (X=2,97; Sd 1,78) ile çocukların çalışmama özgürlüğü (X=2,58; Sd 1,71) nün en alt düzeyde, "İnsanların istedikleri dine inanmakta özgür olması ve kendi diniyle ilgili ibadeti rahatça yapabilmesi", "Herkesin seyahat özgürlüğünü hiçbir izne ve otoriteye bağlı olmadan serbestçe kullanabilmesi", "İnsanların herhangi bir izne bağlı

olmadan istediği yere yerleşebilmeleri ve yaşamlarını istedikleri yerde sürdürebilmeleri”, “İnsanların hiçbir izne tabii olmadan bilimsel çalışmalar yapabilmesi, bilime ulaşabilmesi, sanatçı yönlerini geliştirebilmesi ve sanat etkinliklerine katılabilmesi”, “Yetişkin olan her bireyin istediği biriyle herhangi bir engelleme olmaksızın evlenebilmesi”nin gerçekleşme düzeyinin %50'nin üzerinde olduğunu belirtmişlerdir. Bununla birlikte öğrenciler “Uluslararası ve ulusal sözleşmeler ve yasal metinlerde çocuk olarak tanımlanan bireylerin, kesinlikle çalıştırılmaması” konusunda çok fazla bir şey yapılmadığı kanısındadırlar.

Sorumluluklar parametresinde ise adaletli olma ($X=2,64$; $Sd=1,67$) ve dinleme becerisi kazanmanın ($X=2,67$; $Sd=1,68$) en alt düzeyde gerçekleştiğini belirtmişlerdir. Öte yandan öğrenciler, devletin yaşlı, hasta, çocuk ve çalışmayacak durumda olan dezavantajlı gruplara ancak %50'nin üzerinde bir öncelik sağladığını belirtmişlerdir. Bunun dışında kalan sorumluluklar ise oldukça alt düzeyde yerine getirilmektedir. Öğrenci görüşleri beklentiler açısından değerlendirildiğinde; “Haklara” ait parametrede “Eğitim ve öğretim hakkı” ile “Seçme ve seçilme hakları”, “Özgürlükler” parametresinde “İnanç ve vicdan özgürlüğü”, “Sorumluluklar” parametresinde ise “İstismara duyarlılık” ile “Başkalarının haklarına saygı duyma” değerlerinde öğrencilerin üst düzeyde beklentiye sahip oldukları belirlenmiştir.

Araştırmanın analiz sonuçlarına göre; “Haklar” parametresine ait değerler, $Gİ= 3,30$, $Bİ =6,65$ ve $GGİ=\%35$; “Özgürlükler” parametresine ait değerler, $Gİ=3,43$, $Bİ=6,34$ ve $GGİ=\%38$ ve “Sorumluluklar” parametresine ait değerler, $Gİ=3,02$, $Bİ=6,63$ ve $GGİ=\%32$ olarak hesaplanmıştır (Tablo 2).

Araştırmaya katılan öğrenciler demokrasi parametrelerinde yer alan değerlere ilişkin uygulamaların beklentilerinin yarısını bile karşılamadığını belirtmişlerdir. Bununla birlikte öğrencilerin demokratik değerlerin yüzde yüz karşılanmasına yönelik bir görüş birliği içinde olmadıkları da söylenebilir. Değerlerin karşılıklı korelasyonlarına bakıldığında ise $Gİ-Bİ$ arasındaki Pearson Moment korelasyon değerinin $r= -.70$, $Gİ-GGİ$ arasındaki korelasyon değerinin $r=.98$ ve $Bİ-GGİ$ arasındaki korelasyon değerinin ise $r= -.84$ olduğu görülmüştür (Tablo 2). Bu değerler göstermektedir ki demokratik değerlere yönelik talepler karşılanmadığı sürece demokrasiye yönelik beklentilerin düzeyi artacaktır. Başka bir deyişle demokrasi yolundaki talepler karşılandıkça beklentilerin karşılanmamasından kaynaklanan gerilim azalacaktır.

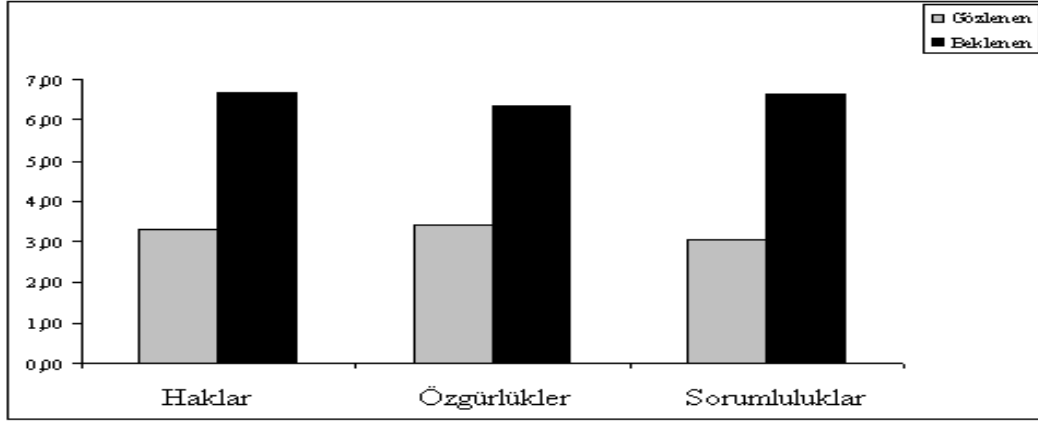
Tablo 2.

Hak, Özgürlük ve Sorumluluk Parametreleri Arasındaki İlişkiler

Demokrasi Parametreleri	Değer	Gİ (X)	Bİ (X)	GGİ/GDİ (%)
Haklar		3,30	6,65	35
Özgürlükler		3,43	6,34	38
Sorumluluklar		3,02	6,63	32

Korelasyonlar (r): $Gİ-Bİ = -.70$, $Gİ-GGİ/GDİ = 0.98$, $Bİ-GGİ/GDİ = -.84$

Araştırma ile demokrasi değerlerine yönelik beklentilerin karşılanma durumu şekille ifade edilecek olunursa; görüşler gözlenen ve beklenen olarak iki grupta aşağıdaki biçimde gösterilebilir. Şekil 1’de görüldüğü üzere öğrencilerin haklara ait gözlemlerinin 2, özgürlüklere ait gözlemlerinin 1.8, sorumluluklara ait gözlemlerinin ise 2. 2 katında bir beklentiye sahip oldukları görülmektedir. Bu durum eğitim kurumlarında demokrasi değerlerini öğrencilere kazandırmakla görevli öğretmen adaylarının demokrasiye olan inançları ve güvenleri ile açıklanabilir.

Şekil 1. Demokrasi Değerlerine Ait Beklenti ve Gözlemlerin Düzeyi

Tartışma

Araştırmanın sonuçları demokrasi parametreleri açısından ele alındığında “Haklar” parametresinde öğrencilerin, yeterince kendilerini güvende hissetmediklerini, eğitim haklarını kullanırken bir hayli fazla engelle karşılaştıklarını, kamuya ait işlere eşit koşullarda girme, devletin imkanlarından eşit olarak yararlanma ve sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama konularında beklentilerinin karşılanmadığını belirtmeleri anlamlıdır. “Özgürlükler” parametresinde öğrencilerin, “Herkesin dil, din, ırk, cinsiyet ve benzeri sebeplerden dolayı ayırım yapılmaksızın kanunlar önünde eşit muamele görmesi” ne en üst düzeyde, “Herkesin duygu ve düşüncelerini açıklama ya da çıkarlarını koruma amacıyla hiçbir izne tabi olmadan örgütlenebilmesine” ise en alt düzeyde önem verdikleri görülmüştür. Bununla birlikte öğrenciler “Uluslararası ve ulusal sözleşmeler ve yasal metinlerde çocuk olarak tanımlanan bireylerin, kesinlikle çalıştırılmaması” konusunda çok fazla bir şey yapılmadığı kanısındadırlar. “Sorumluluklar” parametresinde ise öğrenciler, genel olarak sorumlulukların çok az yerine getirildiğini belirtmişlerdir. Parametrelere ilişkin öğrenci beklentilerine bakıldığında öğrencilerin beklentilerinin “Haklar” parametresinde yer alan tüm değerleri %90 ve üzerinde önemli gördükleri buna karşılık, “Özgürlükler parametresinde yer alan; “Basının her zaman hür olarak görevini yerine getirebilmesi”, “İnsanların düşüncelerini söz, yazı, resim veya başka yollarla açıklayabilme ve yayabilme özgürlüğüne sahip olmaları”, “İnsanların herhangi bir izne bağlı olmadan istediği yere yerleşebilmeleri ve yaşamlarını istedikleri yerde sürdürebilmeleri”, “Herkesin duygu ve düşüncelerini açıklama ya da çıkarlarını koruma amacıyla hiçbir izne tabi olmadan örgütlenebilmesi”, “İnsanların hiçbir izne tabii olmadan bilimsel çalışmalar yapabilmesi, bilime ulaşabilmesi, sanatçı yönlerini geliştirebilmesi ve sanat etkinliklerine katılabilmesi” değerlerini %90’ın altında önemsedikleri görülmektedir. “Sorumluluklar” parametresinde ise öğrenciler “Siyasal kararları alırken azınlıkların kararlarının da dikkate alınması” değerine verdikleri değer dışında tüm değerleri %90’ın üzerinde önemli görmektedirler.

Araştırma ile elde edilen bir diğer sonuç ise öğrencilerin demokrasi değerlerine yönelik gözlemleri ile demokrasiden beklentileri arasında negatif yönde yüksek bir korelasyonun bulunmasıdır. Bu sonuç hak ve özgürlüklerin kullanılma ve sorumluluklarının yerine getirilme düzeyi düştükçe beklentilerin aksi yönde arttığı ya da tersi bir durumun ortaya çıktığı şeklinde değerlendirilebilir. Üniversitelerde demokratik beklentilerinin karşılanmadığına inanan öğrencilerin yöneticilere karşı göstermiş olduğu tepkiler bu duruma örnek gösterilebilir.

Türkiye’de öğrencilerin demokrasi ve insan haklarına yönelik algılarını ortaya koymak amacıyla gerçekleştirilen çalışmalar bulunmakla birlikte, bu araştırmaların yeterli olduğunu söylemek zordur (Kurt, 2007). Bununla birlikte araştırmanın sonuçları demokrasi konusunda yapılan araştırmaların sonuçlarıyla karşılaştırıldığında sonuçların büyük ölçüde örtüştüğü görülmektedir.

Geçmişten günümüze eğitim kurumlarında demokrasi değerlerinin beklentilere cevap verebilecek bir gelişme göstermediği söylenebilir. Ertürk (1970)'ün "On Yıl Öncesine Kıyasla Öğretmen Davranışları" adlı çalışmasında, öğretmenlerden geçmiş yıllara göre demokratik olmaları beklenirken tam tersine öğretmenlerin daha da otoriterleşiyor olmaları eğitim kurumlarında demokrasinin işleyişi konusunda fikir vermesi açısından önemlidir. Araştırmanın sonuçları, Dursun (2007) tarafından Çankırı ili Kurşunlu ve Bayramören ilçesindeki ortaöğretim kurumuna devam eden 334 öğrenci ile gerçekleştirdiği araştırmanın sonuçları ile karşılaştırıldığında, Türkiye'deki demokrasi uygulamaları ve demokrasiden beklentiler konusunda bir alt öğretim kurumuna devam eden öğrencilerin görüşleri ile eğitim fakültesi öğrencilerinin görüşlerinin büyük ölçüde örtüştüğü görülmektedir. Yine Topper (2007) tarafından Kars ilinde yapılan "İlköğretim İkinci Kademe Öğretmenlerin Demokratik Tutum ve Davranışları Sergileme Düzeyleri" adlı çalışmada ilköğretim okullarında görevli ikinci kademe öğretmenlerinin demokratik tutum ve davranışları yeterli düzeyde göstermediklerinin saptanmış olması yukarıdaki yargıyı destekler görünmektedir.

Okullar demokrasi değerlerinin yaşandığı ve genç kuşaklara aktarıldığı en önemli kurumlar olduklarından bir ülkede demokrasinin yerleşmesinde büyük sorumlulukları olan kurumlar olarak değerlendirilebilir. Oysa eğitim kurumlarının demokrasi değerlerini genç kuşaklara kazandırdığına yönelik kuşkular devam etmektedir. Polat ve Celep (2008)' in 14 ilde 1281 ortaöğretim öğretmeni ile örgütsel güven, adalet ve vatandaşlık algılarını ortaya koymak amacıyla gerçekleştirdikleri çalışmada, öğretmenlerin okul müdürlerinden etik, eşit, adil, iş birliği içinde, açık, hoşgörülü ve eleştiriye açık davranışlar göstermelerini beklediklerini; yine Sabancı, Şahin ve Fidan (2007) tarafından yapılan çalışmada, öğretmenlerin eğitim denetçilerinden demokratik davranışlar beklediklerini ortaya koymuş olmaları bahsedilen kuşkuların sürdüğüne örnek gösterilebilir.

Bu türden araştırmalar ve uluslararası dokümanlar ortaya koymaktadır ki Türkiye'de demokrasi ve insan hakları ile ilgili sorunlar eğitim kurumları da dahil olmak üzere varlığını sürdürmektedir (Can, 2005; Tekişik, 2009). Oysa insan haklarının korunması ve insan hakları eğitiminin gerçekleştirilmesi tüm devletlere uzun yıllardır uluslararası bir yükümlülük olarak verilmiştir. UNESCO (1974) tarafından "Uluslararası Anlayış, İşbirliği ve Barış için Eğitim ve İnsan Haklarına ve Temel Özgürlüklere İlişkin Eğitim Tavsiyesi" demokrasi eğitiminin evrenselleştirilmesi konusunda atılan adım bahsedilen yükümlüğün yerine getirilmesi için ortaya konulan bir çaba olarak değerlendirilebilir. Ayrıca devletlerin siyasal statülerine bakılmaksızın okul içinde ve dışında erkek ve kadınlara sürekli bir eğitim verilmesini belirten 1978 Viyana Kongresi ile Avrupa insan hak ve özgürlükleri konusunda AGİK tarafından demokrasi değerleri konusunda eğitim kurumlarına verilen sorumluluklarla ilgili kararlar belirtilen yükümlülüklerle örnek olarak gösterilebilir (Larrain, 1995).

Bir siyasal sistemin demokratiklik kazanması bireylere kişisel, siyasal, ideolojik ve ekonomik hak ve özgürlükler sağlaması ve halkın egemenliğine dayanmasıyla olur (Tourine, 1997; Ünal, 1997). Bu ise insan hakları, özgürlük, sorumluluk, eşitlik gibi temel demokrasi değerlerini içeren bir eğitim anlayışı ile gerçekleşebilir (Şaylan, 1998). Çünkü eğitim, ihtiyaçları aynı olan farklı grupları bir araya getirdiği ve toplumun değer sistemlerinin birbirlerini tanımalarına ve birbirlerinden etkilenmelerine olanak sağladığı için demokrasinin en önemli iletişim aracıdır (Dewey, 1967). Bu süreçte eğitimden beklenen; hak, özgürlük, eşitlik, hoşgörü, katılım, sorumluluk ve halk egemenliği gibi demokratik değerleri üretebilmesi ve yaşatabilmesidir. Bunu gerçekleştirmek için de demokraside, eğitimin amaçlarının kişisel, siyasal, ideolojik ve ekonomik tüm hak ve özgürlükleri sağlayacak biçimde belirlenmesi, örgütlenmesi ve işlenmesi gerekir. Çünkü demokrasi eğitilmiş insana en çok ihtiyacı olan siyasal sistemdir (Saigol, 1993).

Demokrasilerde hak, özgürlük, sorumluluk değerlerinin demokratik bir toplumun yaratılmasında temel değerler olması nedeniyle (Bulut, 2006) okul öncesi eğitimden yüksek öğretim dahil olmak üzere tüm eğitim kurumlarında bu değerlerin kazandırılması gerekmektedir (Duman, 2006). Türkiye'de demokratik değerlerin kazandırılması sürecinde demokrasi değerlerinin milli eğitim şubalarında (Üzen, 1998), eğitim programlarında ve ders kitaplarında (Kuşçu, 2009) uzun zamandır yer almasına karşılık değerlerin benimsetilmesine yönelik eğitim uygulamalarının yeterli olduğunu

söylemek zordur. Araştırmalar göstermektedir ki demokratik hak, özgürlük ve sorumlulukların kuramsal olarak bireylere kazandırılmaya çalışılması sorununun esasını oluşturmaktadır. Oysa bilgi merkezli bir eğitim yerine tutum ve davranış merkezli bir eğitim anlayışı ile (Yeşil & Aydın, 2007) eğitim ortamı bireysel yetenekleri ortaya çıkarabilecek şekilde düzenlenebilir, öğrenme yeteneği farklı olan çocuklar için uygun öğretim yöntem ve teknikleri kullanılabilir, dezavantajlı gruplar uyarılıp teşvik edilebilir, dış ve iç demokratik kontrol sağlanarak ve demokratik eğitim olanaklarını engelleyen değişkenler ortadan kaldırılarak demokrasi değerleri öğrencilere daha etkili biçimde kazandırılabilir (Gülmez, 1994).

Sonuç olarak bu araştırmayla demokrasinin hak, özgürlük ve sorumluluklar parametrelerinde yer alan değerlere yönelik uygulamaların beklentilerin yarısından azını karşılayabildiği ve en sorunlu alanın sorumluluklar parametresinde yer alan değerlere ait uygulamalarda olduğu görülmektedir. Öte yandan demokrasi değerlerine yönelik beklentilerin çok yüksek olmasına karşılık, yüzde yüz olmaması üzerinde düşünülmesi gereken bir durum olarak değerlendirilebilir. Bu durum demokrasi konusundaki deneyimlerin yetersizliği ile açıklanabilir.

Bu araştırmanın sonuçlarına dayanarak çağdaş bir toplum olmak için demokrasinin; hak, özgürlük ve sorumluluk parametrelerine ait değerlerin bireylere kazandırılmasının kaçınılmaz olduğu söylenebilir. Bu değerlendirmeye dayalı olarak:

- a. Demokrasi değerlerinin ailede kazandırılması için çalışmalar yapılabilir.
- b. Eğitim fakültelerinde demokrasi değerlerine ve bu değerlerin öğrencilere kazandırılmasına yönelik dersler artırılabilir. Bu dersler kuramsal olmanın ötesinde uygulamaya dönük olabilir.
- c. Hizmet içi eğitim aracılığı ile öğretmenler bu konuda rol modeli olacak şekilde yetiştirilebilir. Önerileri değerlendirilebilir.

Kaynakça

- Aktan, C.C., Vural, İ.Y. & Aktan, T. (2003). *Haklar ve Özgürlükler Antolojisi*, Ankara: Hak-İş Yayınları.
- Akşin, S. (2000). *Türkiye Tarihi 3: Osmanlı Devleti*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Ateş, T. (1994). *Demokrasi*. Ankara: Ümit Yayıncılık,
- Avrupa Komisyonu. (2010). *Avrupa Birliği İlerleme Raporu*. Brüksel. www.abgs.gov.tr, AB İlerleme Raporları/ Türkiye ilerleme-rap-2010, pdf adresinden 05.08. 2011 tarihinde indirilmiştir.
- Beetham, D. & Boyle, K. (1998). *Demokrasinin Temelleri* (Çev. V. Bıçak).Ankara: Liberte Yayınları.
- Bulut, N. (2006). Bir grup üniversite öğrencisinin demokratik tutumları ile çeşitli değişkenler arasındaki ilişkiler. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*. 45 (45), 37-59.
- Büyükkaragöz, S. (1990). *Demokrasi Eğitimi*. Ankara: TDV Yayınları
- Can, N. (2005). Türk milli eğitim sisteminde demokrasi eğitimi ve sorunları, *Çağdaş Eğitim*, 321, 31-36.
- Dewey, J. (1967). *Democracy and Education*. New York: The Free Press
- Dewey, J. (1987). (Çev: V. Günyol) *Özgürlük ve Kültür*. İstanbul: Remzi Kitabevi,
- Duman, B. (2006). İlköğretim Öğretmenliğinin Demokrasi Konusundaki Görüşleri Üzerine Bir Araştırma, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Duman, T., Karakaya, N. & Yavuz, N. (2003). *Vatandaşlık Bilgisi*. 2. Baskı Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık.
- Dursun, T. (2007). Orta Öğretim Gençliğinin Demokrasi Düşünceleri (Kurşunlu ve Bayramören örneği), Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara
- Erdoğan, M. (1992). *Liberal Toplum ve Liberal Siyaset - Türkiye’de Demokrasiye Geçişin Deneyimi (1945-1950)*, Siyasal Kitabevi, Ankara.
- Erdoğan, M.(1997a). *Modern Türkiye’de Anayasal ve Siyasi Hayat*, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Erdoğan, M. (1997b). *Anayasal Demokrasi*, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Emekli, S. B. (2008). “Türkiye’nin Avrupa Birliğine Tam Üyeliği Bağlamında Demokrasi Ve İnsan Hakkının Önemi”, Yayınlanmamış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Ertürk, S. (1970). On Yıl Öncesine Kıyasla Öğretmen Davranışları. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Planlama Araştırma ve Koordinasyon Dairesi, 1970,
- Gökberk, M. (1993). *Felsefe Tarihi*. 11. Basım, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Göze, A. (1986). *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, İstanbul: Beta Yayınları.
- Gülmez, M. (1994). *İnsan Hakları ve Demokrasi Eğitimi*. Ankara: TODAİE Yayınları,
- Kalaycıoğlu, E. & Sarıbay, A. Y. (1986). *Tanzimat: Modernleşme Arayışı ve Siyasal Değişme, Türk Siyasal Hayatının Gelişimi*, İstanbul: Beta Yayını.
- Karpat, K. (1996). *Türk Demokrasi Tarihi*. İstanbul: Alfa Yayınevi.
- Keane, J. (1994). (Çev: N. Erdoğan) *Demokrasi ve Sivil Toplum*. İstanbul: Sarmal Yayınevi
- Kışlalı, A. (1994). *Kemalizm, Laiklik ve Demokrasi*. (2.basım). Ankara: İmge Kitabevi.
- Kuçuradi, İ. (1998). *İnsan ve Değerleri*. Ankara: Meteksan A.Ş.
- Kurt, T. (2007). “Öğretmenlerin Demokrasi, Vatandaşlık Ve Vatanserverlik Algılarının Nitel Olarak İncelenmesi”, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Kuşcu, R. (2009). “Ortaöğretim Sosyal Alan Ders Kitaplarında Çağdaş Değerler”, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Niğde üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.
- Larrain, J. (1995). *İdeoloji ve Kültürel Kimlik*, (Çev: N. N. Domaniç). İstanbul: Sarmal Yayınevi

- Lewis, B. (2000). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. (8. Baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını.
- Morris, D. & Shapiro, I. (1993). *John Dewey, The Political Writings*. Cambridge, Indianapolis: Hackett Publishing Company, Inc.
- Öztekin, A. (2000). *Siyaset Bilimine Giriş*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Polat, S. & Celep, C. (2008). Ortaöğretim öğretmenlerinin örgütsel adalet, örgütsel güven, örgütsel vatandaşlık davranışlarına ilişkin algıları. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 14 (54), 307-331.
- Püsküllüoğlu, A.(2008). *Türkçe Sözlük*. İstanbul: Can Sanat Yayınları
- Raths, L.E., Harmin, M. & Simon, S.B. (1966). *Values and teaching: working with values in the classroom*. Columbus, Ohio: Charles E. Merrill Books, Inc.
- R. G., (1945). Türkiye Cumhuriyeti 1924 Anayasası, *Resmi Gazete*. No: 5905,
- Sabancı, A.; Şahin, A. & Fidan, N. (2007). Sınıf öğretmenlerinin davranışlarının demokratik tutum geliştirme açısından denetlenmesi, *Çağdaş Eğitim*, 342, 25-31.
- Saigol, R. (1993). *Education: Critical Perspectives*. Lahore: Progressive Publishers.
- Schwartz, S. H. (1992). Universals in the content and structure of values: theoretical advances and empirical tests in 20 countries. *Advances in Experimental Social Psychology*. 25, 1-65.
- Schwartz, S. H. (1994). Are there universal aspects in the structure and contents of human values? *Journal of Social Issues*. 50(4), 19-45.
- Serdaroğlu, R. (2001). *Türkiye'de Sistem Sorunu*. Ankara: Kanomat Ofset Matbacılık
- Shoura, M. & A. Singh. (1998). Motivation parameters for engineering managers using Maslow's theory. *Journal of Management in Engineering*. 15 (5), 44-55.
- Şaylan, G. (1998). *Demokrasi ve Demokrasi Düşüncesinin Gelişmesi*. Ankara: Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları
- Tabachnick, B.G. & Fidel, L.S. (2001). *Using Multivariate Statistics*. Boston, MA: Allyn and Bacon.
- Tanilli, S. (1995). *Nasıl bir demokrasi istiyoruz?* İstanbul: Cem Yayınevi.
- Tanör, B. (1997) *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*. Ankara: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık.
- TBMMa, (2011). <http://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa24.htm>, adresinden 01.08. 2011 tarihinde indirilmiştir.
- TBMMb, (2011). Milletvekilleri, liste. <http://www.tbmm.gov.tr/> adresinden 05.08.2011 tarihinde indirilmiştir.
- Tekışık, H. H. (2009). Milli Eğitim Bakanı Nimet Çubukçu' ya açık mektup. *Çağdaş Eğitim*, 34,(366) 1-24.
- Toper, T. (2007). İlköğretim İkinci Kademedeki Demokrasi Eğitimi: İkinci Kademe Öğretmenlerinin Demokratik Tutum ve Davranışları Sergileme Düzeyleri (Kars İli Örneği). Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Kafkas Üniversitesi, Kars.
- Touraine, A. (1997). *Demokrasi nedir*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- UNDP, (2010). "Human development statistical tables", *Human Development Report*. Newyork: UNDP
- UNESCO, (1974). Recommendation concerning education for international understanding, co-operation and peace and education relating to human rights and fundamental freedoms. General Conference at its eighteenth session Paris, 19 November 1974.
- Ünal, Ş. (1997). *Temel Hak ve Özgürlükler ve İnsan Hakları Hukuku*. Ankara: Yetkin Yayınları
- Üzen, İ. (1998). "27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesi ve Demokrasi Eğitimi", Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.
- Yeşil R. & Aydın, D. (2007). Demokratik değerlerin eğitiminde yöntem ve zamanlama, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2, 65-83
- Yılmaz, K. (2008). *Eğitim Yönetiminde Değerler*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları